

Hinder vid startlinjen

Av OLOF PALME

Föreställningar om önskvärdheten av "lika start" för alla medborgare har ganska länge tillhört de gemensamma demokratiska värdenormerna. Länges ansågs detta jämlikhetsideal vara uppfyllt i och med att flertalet människor utsattes i Vår Herres hage med ungefärligen samma fysiska och psykiska utrustning. Genom utnyttjande av sina medfödda egenskaper, obändig energi, absolut ärlighet och ett frugalt levnads sätt, ansågs var och en till följd av det naturliga urvalets automatik kunna raskt kliva upp för samhällsstegen. I Amerika spreds i slutet av 1800-talet Horatio Algers sedelärande berättelser om hisspojkar, som erövrat direktörstolen, i miljonupplagor och gav upphov till en omfattande mytbildning. I mindre plutokratiskt betonade samhällen insåg man snart falskheten i dessa resonemang och upptäckte de ekonomiska faktorernas och utbildningens betydelse. När allmän skolplikt redan 1842 infördes i Sverige, så skedde det kanske främst därför att det framstod som nödvändigt för produktionsprocessen, men helt säkert även på grund av vissa demokratiska föreställningar. Denna blandning av utilistiska och demokratiska synpunkter kom även i fortsättningen att präglade utvecklingen. När så

småningom högre skolformer kom in i blickfältet anfördes såväl elementära rättviseskäl som samhällets allt starkare behov av akademisk arbetskraft som motiv för föreslagna åtgärder. För socialdemokrater tillkom dessutom känslan av att brytandet av "utbildningsmonopolet" vore ett betydelsefullt led i kampen mot klassamhället, samt vidare en rationell skepsis i fråga om de intellektuella yrkenas inneboende "finhet".

Utvecklingen har nu hunnit dithän att till de gemensamma föreställningarna om vad som skall anses utgöra "lika start" utan tvekan kan hänföras principen att varje medborgare bör ha samma möjlighet att oberoende av social ställning och ekonomiska förutsättningar få den utbildning för vilken han eller hon är lämpad, samt att det är samhällets uppgift att undanröja bestående ekonomiska och geografiska utbildningshinder. Enigheten om principen, som regelbundet mals fram i varje partiprogram har medfört att diskussionen främst kommit att röra tänkbara metoder för dess realiserande. I det följande skall närmare skärskådas i vad mån de åtgärder som hittills företagits förverkligat eller överhuvud kan tänkas förverkliga principen om "lika start".

OLOF PALME

Studentsociala utredningen föreslog 1948 i ett omfattande program direkt stöd i form av en kombination av stipendier och lån med statlig kreditgaranti, avskaffande av alla avgifter, samt en rad indirekta stödåtgärder för studentbostadsbyggande, studentmatsalar, fria resor, sjukvård etc., avsedda att nedbringa de dryga studiekostnaderna. Stipendierna, som anknöt till de 1939 på försök inrättade naturstipendierna, bestående av fri kost och logi, förutsågs utgå under halva den beräknade studietiden. 1950 års riksdag, som förklarade sig i princip helt enig med det föreslagna reformprogrammet, kunde dock av statsfinansiella skäl ej sträcka sig längre än att införa studielån med statlig kreditgaranti och subventioner till uppförande av studentbostadshus. Sedermera har flertalet kvarstående avgifter avskaffats. Vidare har anslaget till naturstipendier stegvis höjts från 299 000 till 940 000 kronor. Därigenom har man dock ännu ej återställt 1939 års relation mellan antalet stipendiater och antalet inskrivna studenter. Stipendiernas realvärde är sålunda mindre år 1953 än år 1939. Studentsociala utredningens huvudförslag, ett kraftigt utbyggande av stipendiesystemet, har av finansiella skäl ej kunnat genomföras.

I EN i höst framlagd preliminär studentstatistisk undersökning av studentärgångarna 1948 och 1951, som utförts av professor Quensel i Lund på initiativ av Sveriges Förenade Studentkårer (SFS), har en mängd nytt material framkommit, ur vilket man kan utläsa effekten av hittills företagna reformer

och belysa vilka åtgärder som är önskvärda i framtiden.

Enligt studentsociala utredningens undersökningar av de studentärgångar som inskrivits 1936—46 kunde 58 procent med hänsyn till sin familjeekonomiska bakgrund sägas tillhöra socialgrupp I, medan 36 procent tillhörde socialgrupp II och 6 procent socialgrupp III. Samtidigt var hela befolkningens socialgruppering den omvända, 6 procent av befolkningen kunde räknas till socialgrupp I, 37 procent till socialgrupp II och 57 procent till socialgrupp III. 1952 års material visar att ingen större förändring inträffat i denna bild, eventuellt med det undantaget, säger undersökningen, "att arbetarsöner och arbetardöttrar är något mindre företrädna nu än tidigare". Det stora flertalet studenter kommer fortfarande från akademikerhem och bättre situerade tjänstemanna- och företagarehem. Högst 10 procent kommer från de ekonomiskt mindre bärkraftiga samhällsskikt som utgör befolkningens majoritet, och ungefär lika många rekryteras från lantbrukarhem. Den geografiska fördelningen belyses av att minst en tredjedel av landets studenter torde rekryteras från den sjättedel av befolkningen som bor i städer med universitet och högskolor.

Vad är nu orsaken till denna snedvridning? Teorier om att den skulle trovärdigt återspegla begåvningsfördelningen i landet kan slutgiltigt avföras till avdelningen för reaktionär kuriosa. Uppenbarligen är det främst faderns sociala och ekonomiska position som är avgörande för barnens levnadsbana. Därvid måste man skilja på faktorer

HINDER VID STARTLINJEN

betingade av miljön och ekonomiska faktorer. Avvägningen mellan dessa är emellertid omöjlig att göra exakt. Det finns en tendens bland dem som i och för sig gärna ville bibehålla status quo att överdimensionera miljöns betydelse. Det konstateras med småmysande förnumstighet att skomakaren trots allt förblivit vid sin läst. Men om nu miljön skulle ha en sådan allt överskuggande betydelse, innebure detta helt enkelt att rekryteringen till den högre utbildningen präglas av klassamhällets värderingar.

STARKA skäl talar dock för att orsakerna till snedvridningen främst får sökas på det ekonomiska området. Detta kan bl. a. åskådliggöras genom ett studium av relationen mellan socialrekryteringen och finansieringsmetoderna.

Det är dyrt att studera, och det har blivit allt dyrare. Årskostnaden är, mycket lågt räknat, 4 000 kronor, vilket med hänsyn till den abnormt långa studietiden i många ämnen medför, att de totala studiekostnaderna beräknas bli så höga som 32 000 kronor för en läkare, 22 000 kronor för en jurist och en läroverkslärare och 18 000 för en civilingenjör.

Den hävdvunna och viktigaste finansieringsmetoden är bidrag från föräldrarna. Ju högre föräldrainkomster, ju högre bidrag. Omkring 40 procent av studenterna får mer än hälften av sina utgifter bestridda av föräldrarna. I den grupp där föräldrarnas inkomst överstiger 30 000 kronor utgör motvarande siffra 70 procent. I de lägre inkomstgrupperna förekommer naturligen endast i mindre utsträckning bidrag hem-

ifrån. Det är dock av intresse att notera att, enligt vad som framkommit vid tidigare undersökningar, kommer ett proportionellt mycket stort antal av studenterna ur dessa grupper från enbarnsfamiljer. Inga miljöfaktorer torde kunna åberopas för en sådan tingens ordning. Däremot belyser den de ekonomiska förhållandenas vikt och förklarar varför föräldrabidrag förekommer även i låga inkomstgrupper.

Beräkningar av föräldrarnas bidragsförmåga ger vid handen att redan vid nuvarande ojämna rekrytering kommer en tredjedel av studenterna från en sådan ekonomisk miljö att de icke kan räkna på något väsentligt bidrag från föräldrarna. Det är den gruppen som i främsta rummet tilldrar sig intresse, eftersom det är för dessa ekonomiska stödåtgärder är nödvändiga för att få till stånd en "lika start". Hur finansierar då de som tillhör denna grupp sina studier?

Förvärvsarbete av olika slag intar en viktig plats i studentbudgeten. Inemot en tredjedel av de totala studiekostnaderna bestrides på detta sätt. I och för sig är det naturligtvis sunt att isoleringen vid universiteten motverkas och att studenterna genom praktiskt arbete får tillfälle till ökad kontakt med samhället. Men det är uppenbarligen skevt när drygt 10 procent av de nyinskrivna studenterna synes finansiera sina studier enbart genom inkomster från förvärvsarbete, vilket torde innebära att de har heltidstjänst. Det måste rimligen medföra stora svårigheter vid igångsättandet av studierna, förlänga studietiden och öka risken för studieavbrott. Under efterkrigsårens bristsituation på arbets-

marknaden har det varit ganska lätt att få varjehanda deltidstjänster, vikariat och dylikt. En åtstramning på arbetsmarknaden skulle ta bort många av dessa möjligheter, vilket skulle medföra att förvärsarbetets betydelse som finansieringsform förminskades.

Det återstår de statliga stödåtgärder, stipendier och lån. Ett fåtal (2 procent av samtliga) utomordentligt begåvade, obemedlade studenter får naturastipendium. De övriga är hänvisade till att söka lån. Det visar sig även att studielånens andel i de totala studiekostnaderna är hög framför allt inom de äldre studentårgångarna. Det övervägande flertalet studenter från de lägre socialgrupperna är skuldsatta. Det absoluta antalet skuldsatta är dock ganska litet, men för denna begränsade grupp är skuldsättningen synnerligen betungande. Den genomsnittliga lånesumman för de skuldsatta som 1950 avlade examen var 11 124 kronor. 20 procent hade skulder på över 15 000 kronor. Sedan 1950 har vi haft engångsinflation m. m., varför genomsnittet förmodligen stigit en hel del.

Den väg som står öppen för de studenter, som icke får bidrag hemifrån, är sålunda i flertalet fall att söka förtjänä så mycket som möjligt genom förvärsarbete samt att i övrigt täcka utgifterna med lån. Den senare finansieringsformen framstår alltmer som den viktigaste för denna grupp. Rekryteringssiffrorna visar med önskvärd tydlighet att denna utväg inte ter sig särskilt lockande. Osäkerhet om möjligheterna att fullfölja studierna trots de ekonomiska svårigheterna och tveksamhet inför skuldsättning med amorte-

ringsförpliktelser under lång tid framåt avhåller säkerligen många studielämpade abiturienter från att söka in vid universiteten. Spåren förskräcker även i viss mån. Studieavbrotten är särskilt många bland studenter från de lägre socialgrupperna, även bland dem med ganska höga studentbetyg. Det framstår som betydligt säkrare att välja kortare utbildning, såsom folkskoleseminarierna, eller en bana där lön utbetalas under studietiden, såsom vid Posten, SJ och Telegrafverket. En utförd undersökning av socialrekryteringen av seminarister och postassistenter gav vid handen att 17 procent av de förra och 26 procent av de senare kom från arbetarhem. Dessas studentmedelbetyg var klart överlägset deras kollegers och väl i paritet med de högskolestuderandes.

MAN kan således konstatera att principen om lika start till följd av de ekonomiska olikheterna blivit långtifrån realiserad i fråga om rekryteringen till den högre undervisningen. De hittills vidtagna reformerna har i mycket liten utsträckning kunnat påverka tillströmningen till universiteten. Naturastipendierna torde haft ett ringa inflytande på rekryteringen, eftersom det fåtal A-barn som kommit i åtnjutande av dessa stipendier förmodligen känt sig starka nog att ändå ta risken av en högre utbildning. Naturastipendierna har blivit något av en motsvarighet till de premier som utdelas i skolan. Skälet till de uteblivna framstegen ligger i öppen dag. Det har aldrig varit avsett att begåvade studenter ska nödgas finansiera sina studier enbart genom lån. Tvärtom tyder alla tecken på att det ensidiga låne-

HINDER VID STARTLINJEN

systemet dels inte effektivt tillgodoser det syfte för vilket det tillskapats, dels att systemet på längre sikt kan ha ytterst ogynnsamma verkningar. Det psykologiska motståndet mot låneformen, som studentsociala utredningen kunde finna hos just de folkgrupper som man genom denna stödform ville bereda tillträde till högre studier, tycks på intet sätt ha undanröjts. Folk känner helt enkelt en stark olust inför skuldsättningen. Överhuvud är det tveksamt om en skuldsättning i någon mera betydande utsträckning bör uppmuntras. Redan nu inger skuldbeloppens storlek hos många akademiker allvarliga farhågor. Allt fler överskrider 15- och 20 000-kronorsstrecket och tendensen går mot en ytterligare stegring. Hittills har det gått bra. Amorteringarna har underlättats av det raskt fallande penningvärdet, men en stabilisering av penningmarknaden eller deflationistiska tendenser kommer att göra återbetalningen av lånen avsevärt trögare. Bristen på akademisk arbetskraft har gjort det möjligt för studenterna att omedelbart efter examen få ett välavlönat arbete, men en åtstramning av läget på arbetsmarknaden öppnar speciellt för den skuldsatte ytterst otrevliga perspektiv.

Vidare är låneformen betänkelig ur rättvisesynpunkt. Man bör ju rimligtvis upprätthålla principen om lika start även vid examenstillfället. Det är icke särskilt tilltalande att medan flertalet studenter klarat sig galant på föräldrabidrag, andra står inför perspektivet att under större delen av sitt yrkesverksamma liv dras med betungande amorteringar.

Slutligen en allmän synpunkt. Är det

rimligt i ett samhälle, som går mot en allt större utjämning av inkomster och förmögenheter, att en viss kategori skall belastas med dryga studieskulder, som den senare icke har väsentligt större möjligheter än andra grupper att betala? Man kan även vända på resonemanget och fråga sig, om denna inkomstutjämning är möjlig att genomföra så länge en mindre grupps skuldsättning kan åberopas för en nedräkning av den numera så omskrivna "livslönen" för hela akademikergruppen.

För den som gärna vill betrakta Sverige som ett socialvårdens "Schlaraffenland", ger jämförelser med utlandet ganska nedslående resultat. Till och med Schweiz och Belgien anslår större belopp per invånare till den högre utbildningens demokratisering. Stipendieanslaget i Indonesien är väsentligt större. Framför allt är det dock intressant att jämföra med England, där de allmänna förhållandena torde vara mest likartade de svenska. I England har man ett vittutgrenat system av statliga och statsunderstödda kommunala stipendier. Stipendierna utgår dels med vissa belopp motsvarande stipendiats levnadskostnader, dels med vissa tilläggsbelopp för resor, ferier, och för det fall att stipendiaten är gift och har barn. De graderas med hänsyn till föräldrarnas bidragsförmåga, varigenom man kan undvika de besvärliga tröskelfenomenen. Resultatet är att det kan beräknas att 76 procent av de engelska studenterna är stipendierade i den ena eller andra formen. Det behöver icke tilläggas att socialrekryteringen till engelska universitet torde vara en helt

annan än i Sverige. Det engelska systemet utgör även ett lärorikt åskådnings-exempel för dem som befarar att en ökad stipendiering måste leda till inskränkning i den akademiska friheten.

Undervisningsministern i England har uttryckligen fördömt lånesystemet som varande socialt oförsvarligt.

VILKA vägar bör man nu följa i framtiden för att göra den lika starten till en verklighet? Det finns ingen anledning att avvika från den hittillsvarande försiktiga och pragmatiska metoden vid reformprogrammets genomförande. Den främsta uppgiften bör naturligtvis vara att mildra lånesystemets ogynnsamma inverkan. Detta kan endast ske genom en kraftig utbyggnad av stipendieväsendet. För att verkligen kunna påverka rekryteringen räcker det inte att stödja en tunn elit. Det är främst kategorierna närmast toppen, de dugliga medelbegåvningarna med fullt tillfredsställande förutsättningar att ta en akademisk examen som man bör erbjuda bättre studievillkor. För dessa kategorier är de ekonomiska övervägandena vid valet av yrkesbana ytterst reella och det är ju inte enbart prospektiva generaldirektörer som ska rekryteras.

Studentsociala utredningens förslag beträffande stipendier förefaller i dessa stycken fullt rimliga. Utredningens beräkningar har på grundval av det nya materialet aktualiserats av SFS, som kommit fram till att ungefär en tredjedel av studenterna är i behov av stipendiestöd, varefter visst avdrag sker för den som inte kan styrka tillfredsställande studielämplighet. En sådan reform skulle medföra en höjning av anslaget

till statsstipendier till 5 miljoner kronor. Det är väl att märka att detta är ett i realiteten mycket moderat förslag. Ett naturastipendium, som består av fri kost och logi under första halvan av studietiden, kan värderas till 6 000 kronor, men studiekostnaden för en fil. mag. är 22 000. Fortfarande skulle studiekrediten spela en mycket avsevärd roll. Men studenterna skulle ha möjlighet till en något bättre ekonomisk ställning under de första besvärliga studieåren.

Det har såväl på vissa håll inom arbetarrörelsen som från landsbygdshåll yppats ett visst misstroende mot stödåtgärder åt den akademiska ungdomen. Denna misstro har väl ytterst sin grund i dessa utbildningsvägars monopolistiska karaktär. De ungdomar från arbetarhem som kommit till universiteten har utgjort en så försvinnande minoritet, att de inte nämnvärt kunna påverka det sociala klimatet. För att finna sig tillrätta har de istället i många fall anammat de värderingar och beteenden som varit förhärskande hos den stora majoriteten. Konfrontationen med hemmiljön har sedan alstrat ytterligare misstroende. Det är en cirkeleffekt som förmodligen kommer att bestå lika länge som den nuvarande rekryteringen.

Härtill kommer att man anslagit 27 miljoner till läroverksstipendier. Alla skäl tala för att denna stipendiering på lågstadiet givit märkbara resultat i abiturienternas socialrekrytering. Tendensen kommer att förstärkas med åren. Om man inte vill hänvisa flertalet studenter ur socialgrupp III att som tidigare generationer måst göra, söka sin utkomst vid posten, järnvägen och det

HINDER VID STARTLINJEN

militära, dvs. vid de banor där studielön införts, måste man utbygga stödet för de vanliga högskolestudenterna. Den fria valmöjligheten bör ges även dem.

På många håll har man talat om faran att dessa reformer skulle resultera i att man utarmar arbetarrörelsen på intelligenser. Emellertid vilar dessa farhågor på en undervärdering av den s. k. begåvningsreserven. En rad undersökningar har visat att denna reserv är så stor att en utarmning av antytt slag inte behöver befaras. Dessutom, vad är det som säger att studiebegåvning står i direkt korrelation till de egenskaper, förmåga till samarbete, ledarskap och förtroende för människor, som är en väsentlig del av "begåvning". Det är frågan om att ge dem som är lämpade för studier möjlighet därtill och att ge dem chansen att komma på den plats i samhället där de bäst kan fylla en uppgift. Annat är det inte.

MEN framför allt finns i denna fråga vissa väsentliga principer inblandade. Vad som skett under det senaste 20 åren är helt enkelt att ståndsamhället på den

na punkt grävt sig fast i sina positioner. Om man vill främja en fullständigare demokratisering av vårt samhälle, om man vill ha fram en rimligare värdering av de intellektuella yrkena och ha bort något av den våldsfrämmande nimbus som består kring vissa personer bara för att de exempelvis vandrar omkring i vit läkarrock, måste de nuvarande förhållandena ändras. Vill man realisera enhetsskolans grundtanke om en rimligare värdering av de praktiska och teoretiska yrkena får icke de senare förbehållas ungdomar rekryterade från ett tunt skikt, särskilt när detta skikt motsvarar den traditionella överklassen.

Det är av dessa skäl som en kraftig aktion för den högre undervisningens demokratisering är väsentlig. Naturligtvis kommer ökad stipendiering i konflikt med det statsfinansiella läget och förmodligen kan det anföras starka skäl för att man på detta område måste göra besparingar. Men det sker till priset av ståndsamhällets bibehållande och skulle, trots allt, ge uttryck för en viss likgiltighet inför en viktig demokratisk princip.

★ "Jag har hört talas om att sonen till en snickare blivit generaldirektör, men jag har aldrig hört talas om att sonen till en generaldirektör blivit snickare."

Léon Blum